

BATILI ANLAMDA İLK NESİR ANTOLOJİMİZ: NÜMÛNE-İ EDEBİYYÂT-I OSMANİYYE

Yrd. Doç. Dr. Alim Gür* □

Türk Edebiyatında antoloji sayılabilecek ürünler öteden beri görülürse de, batılı anlamdaki ilk örnekleri Tanzimattan sonra verilir.(1)

Belirleyebildiğimiz kadıyla Tanzimat döneminde antolojik nitelikli çalışmalara en çok önem veren şahsiyetlerden biri Ebüzziya Tevfik Bey olmuştur.

Ebüzziya Tevfik, özellikle uygulama planında derlemeciliğe yakın ilgi göstermiş, başta Reşit Paşa, Şinasi, Namık Kemal olmak üzere devrin tanınmış yazarlarından seçerek bir araya getirdiği eserleri yayımlamış, bu yolla da hizmet etmeye çalışmıştır.

Onun bu tür yayınları içerisinde Nümüne-i Edebiyyât ise, ayrıca üzerinde durmayı gerektirecek kadar farklı özelliklere sahiptir. Her şeyden önce bu antoloji, sadece derlemeleri değil, eserlerinden örnekler alınan nesir ustalarıyla ilgili birtakım "mülâhazalar"ı da içermektedir. Ayrıca Türk nesrinin tekâmülünü göstermek gibi özel bir maksat için de hazırlanmıştır.

Bütün bunlardan dolayı bu yazımızda söz konusu eseri tanıtip değerlendirmekte yarar görüyoruz.

Ebüzziya Tevfik, batılı anlamda ilk edebiyat ve nesir antolojimiz olan bu eseri, H.1292 / M.1875 yılında Rodos zindanında iken hazırlamıştır.(2)

Antolojinin hazırlanmasında Namık Kemal'in teşvik ve tavsiyeleri birinci derecede rol oynamıştır. Bir başka deyişle, "Lisân-ı Osmânînin Edebiyyâtı Hak-

1) Geniş bilgi için bkz. Giovanni Scognamiglio-Sami N. Özerdim, "Antoloji", *Türk Dili ve Edebiyatı Ans.*, Dergah Yay., c. 1, İst., 1977, s. 145 vd.

2) Ziyad Ebüzziya'nın benzer ifadeleri için bkz. *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c. 3, İst., 1974, s. 42, dip not:1. Yine bkz. İbrahim Olgun, "Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı", *Türk Dili*, (Anı Özel Sayısı), c. XXV, nu. 246, 1 Mart 1972, s. 416. Ayrıca eserin 1292'de Rodos Adasında yazıldığı kaydı için bkz. *Nümüne-i Edebiyat*, İst., 1296, iç kapak.

kında Bazı Mülâhazâtı Şâmindir” adlı makalesinde, dil ve edebiyatımızın ıslâhı için Namık Kemal’in öngördüğü maddelerden dördüncüsü Nümüne-i Edebiyyât’ın düzenlenmesine yol açmıştır.(3) Nitekim bunu, hem Ebüzziya Tevfik, hem de Namık Kemal dile getirmiştir.(4)

Hatta Namık Kemal’in Nümüne-i Edebiyyât’a dâir mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla Ebüzziya, yine ustasının tavsiyeleri ve kısmen fiilî yardımları ile bu eserin şiir kısmını da hazırlamak istemiş, fakat bu düşüncenin meyvesi ortaya çıkmamıştır.(5)

Nesir antolojisinin 1879-1912 yılları arasında toplam altı baskısı yapılmıştır.(6) Hem devrin şartları, hem de Ebüzziya’nın eserini geliştirme düşüncesi antolojinin baskıları arasında farklar doğmasına yol açmıştır.

Nümüne-i Edebiyyât’ın muhtevâsını eserin iç kapağında yer alan şu ifadeler özetlemektedir: “Sekizinci asr-ı hicrîden zamanımıza kadar en meşhûr üdebâmızın âsârını câmi’ ve her biri hakkında mülâhazat-ı edebiyeyi şâmindir.”(7)

3) Tasvir-i Efkâr, nu. 417, 19 R. a. 1283, (s. 1). Ayrıca aynı metnin E. Tevfik tarafından yayınlanıp, dip notta Nümüne-i Edebiyyât’ın “esasen bu mütalâaya mebnî intihab ve tedvîn” olunduğunun “Li’t-tabî” imzasıyla belirtilmesi için bkz. Kemal, Mütâbahat-ı Tasvir-i Efkâr (İçüncü kısım:Edebiyat), ist., 1304, s. 22, dip not:1.

4) Matbaacı Ebüzziya, (başlıksız), Tercüman-ı Hakikat, nu. 1402, 13 Şubat 1883.; “Nümüne-i Edebiyyât’a Dair Kemal Bey’in İkinci Mektubu”, Mecmua-i Ebüzziya, nu. 11, 15 Safer 1298, s. 321-327.

5) “Kemal Bey’in Bir Mektubu”, Mecmua-i Ebüzziya, nu. 10, 1 Safer 1298, s. 289-300.; “Nümüne-i Edebiyyât’a Dair Kemal Bey’in İkinci Mektubu”, Mecmua-i Ebüzziya, nu. 11, 15 Safer 1298, s. 321-327.

6) Bu makaleyi yazarken birinci baskı esas alınmış, gerektiğinde son baskıya da başvurulmuştur. Eserin görülebilen bütün baskılarının künyeleri şöyledir:Nümüne-i Edebiyyât, 1. bsk., Ceb Kütüphanesi :6, Mihran Matbası, ist., 1296, 512+7s. (Küçük boy); Nümüne-i Edebiyyât-ı Osmanlıyye, 2. bsk., Matbaa-i Ebüzziya (Matb. E.), ist., 1302, 504+3s.; 3. bsk., Matb. E., ist., 1306, 3+493s.; 4. bsk., Matb. E., 1308, 3+500 S.; (5. baskı görülemedi. Ancak 1308 tarihli bazı nüshaların iç kapaklarında “temsil-i rabi’”, dış kapaklarında ise “defa-i hamise” kayıtlarının bulunuşu dikkat çekici bir husustur. Seyfettin Özege de 5. baskıyı görmediğini ifade etmektedir. Bkz. Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, c. 3, ist., 1975, s. 1339.); 6. bsk., Matb. E., ist., 1330, 544s. (Orta boy olan son baskısı resimlidir. Ebüzziya’nın değişik Nümüne-i Edebiyyât’ı Osmanlıyye baskılarında ulaştığı basım mükemmeliyeti ile resim basımcılığındaki öncülük ve başarıları için bkz. Ziyad Ebüzziya, “Nümüne-i Edebiyyât’ı Osmanlıyye”, Türk Dil ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yay., c. 7, ist., 1990, sff. 93-94.)

Bazı kaynaklarda eserin baskı sayısı eksik veya fazla verilmiştir. Mesela yedi kaydı için bkz. İbrahim Necmi, Tarih-i Edebiyyât Dersleri, c. 2, ist., 1338, s. 224. Hayatında dört defa basıldığı ifadesi için bkz. Şahap Nazmi Coşkunlar, “Ebüzziya Tevfik, Hayatı ve Eserleri”, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, c. VI, nu. 4, 1957, s. 67.

7) Görebildiğimiz baskıların bazılarında yer alan bu ifadelerden “sekizinci” ibaresini, “dokuzuncu” olarak düzeltmek gerekiyor. Çünkü bütün baskılar, H. 9. /M. 15. yüzyılda yaşayan Sinan Paşa ile başlamaktadır. Nitekim bu yanlış, altıncı baskıda düzeltilmiştir.

EbüzziyaTevfik antolojinin görebildiğimiz bütün baskılarına, "Ashâb-ı Mütâla'aya" başlıklı bir "mukaddime" koymuştur. İlk baskının 3.-8. sayfaları arasında yer alan bu kısımda yazar, öncelikle güzel ifade, güzel düşünme ve yazma hususlarını ele almış; bunların neye bağlı olduğunu, nasıl gerçekleştirilebileceğini açıklamaya çalışmıştır. Edebiyatta kaidenin o kadar yarar sağlamadığını söyleyerek, güzel düşünüp de güzel yazanların eserlerini örnek almak gerektiği mesajını iletmeyi hedeflemiştir. Bu bakımdan milletin edebiyatına hizmet için "nümûne"leri içeren bir kitap düzenlemeyi her türlü teşebbüsün en önemlisi saydığını, bu eserle "mâziden hâle" bakma yolunu tuttuğunu belirten Ebüzziya, izlediği yolun doğru olup olmadığını ise, derlediği eserlerin göstereceğini dile getirmiştir. "Ecdâdımıza bakmalı da ne olmaklığımız lâzım geldiğini ondan anlamalı." (s.5) diyen Ebüzziya Tevfik, Veysî gibi ağıdalı bir dil ve üslûpla yazanların ölçü alınması hâlinde, edebiyatımızın geleceğinin emin olamayacağını ifade eder.

Eski edebiyatımızda süslü nesir üslûbunu yermeye devam eden yazar, Hamse-i Nergisî veya Siyer-i Veysî'lerin örnek alınamayacağını anlatmaya çalışır.

Altı yüz senelik Osmanlı toplumu içinde binlerce edip geldiği halde bu antolojiye bunlardan sadece yirmisinin alındığını hatırlatan Ebüzziya, bu durumun söz gösterisinden hoşlananlarca iyi karşılanmayacağını tahmin etmekte, gelebilecek itirazlara kıymet vermemektedir. Zira o, edebiyat denilen yüksek keyfiyetli, "muammâ" gibi görenlerden değildir. Bundan dolayı da, eskinin ağır ve dilli çetrefilli eserlerini misal olarak seçmiştir.

Öte yandan, seçtikleri dışında, kendi zamanında da nesir yazarları bulunduğunu inkâr etmeyen Ebüzziya Tevfik, onların hepsini "Üdebâ-yı ma'hûde âsânı mukallid" saydığı için eserlerini antolojiye almadığını bildirir.

Nergisîlerin ve benzeri tarzda yazanların eserlerinden isteyenlerin seçme yapabileceğini, böylelikle kendi iddiasının da doğrulanmış olacağını belirten Ebüzziya, sözlerini şu cümle ile bağlar: "(...) maksadımız üdebâ-yı sâlifinin kabiliyet ve marifetlerini inkâr değil mesleklerinin maksad-ı hakîkate mutâbık olmadığını ihtârdır." (s.7-8)

Burada antolojiyi niçin hazırladığını, hazırlarken hangi esaslara uyduğunu anlatan yazar, eserin bir başka baskısında, prensiplerini Şinâsi ve Namık Kemal'e bile uyguladığını yani onların da "pür-tumturak ve hoş-edâ" yazılarını,

maksadına ters düştüğü için almadığını açıklar. Ayrıca eserin gayesi noktasında da şunları söyler: "Bâhusûs bu mecellede ittihâz olunan meslek zaten ötekinin, berikinin şahsıyla uğraşmak değil, âsâr-ı kalemiyyesinin maksad-ı marifet ve hakikate mutâbik olup olmadığı(nı) göstermekten ibârettir." (8)

Ebüzziya Tevfik, eserinin altıncı baskısına koyduğu "Lâhika"da (s.9-12) kitabın ilk baskısından bu yana 33 yıl geçtiğini, bu zaman zarfında, yabancı zevk ve duyguları taklit yoluyla dil, edebiyat ve söyleyişimizde değişiklikler meydana geldiğini hatırlatır. Bunlarla ilgili olarak görüşlerini beyan eder. Yazar temelde, milletin duygu, zevk ve alışkanlıklarına ters düşen taklide karşı çıkar. Bu açıdan yeni edebiyatçıların tercihlerine katılmaz. Onlara yol gösterir.

Herkesin zamanıyla düşünüp hissedeceğini, zamanla her şeyin yenileneceğini, dolayısıyla insanlarla beraber zevk ve duyguların da değişeceğini kabul eden Ebüzziya Tevfik, bu değişikliğin millete rağmen yapılmasını doğru bulmaz. Dil, edebiyat ve üslûp noktasındaki değişikliklerde nelere dikkat edilmesi gerektiğini anlatır. Bu ölçülere uyulmaması hâlinde, ne gibi olumsuz sonuçlar doğabileceğini göstermeye çalışır.

Ebüzziya, ilk baskıdan sonra 33 yıl geçmesine, yaklaşık 300 kadar kalem erbâbı yetişmesine rağmen, eserine yeni bir şey ekleyemeyişinin derin üzüntüsü içerisinde, "Lâhika"yı şöyle tamamlamıştır: "Gönül isterdi ki, Kemal'i, yahut Sadullah'ı, Ziyâ'yı gölgede bırakacak birkaç dühât-ı marifet, veya müceddid-i edeb, zuhûr etmiş ve teceddüdât-ı his-nüvâzâneleriyle hüsn-i tasavvur ve lütf-ı ifâdeleri müştâkân-ı terakkîyi hayrân eylemiş olsun. Ne çâre ki görmedik. Halbuki fazl ve marifetçe Kemallerin, Ziyâların fevkinde pek çok erbâb-ı şebâba mâllikiz."(9)

Antolojinin birinci baskısında, sırasıyla şu 18 nesir ustasına eserleriyle birlikte yer verilmiştir: Sinan Paşa, Fuzûlî, Koçî Bey, Nâimâ, Nedim, Kânî, Hakkı Paşa, İsmet Bey, Koca Sekban Başî, Âsım, Âkif Paşa, Reşit Paşa, Fuat Paşa, Cevdet Paşa, Pertev Paşa, Şinâsî, Ziyâ Paşa, Kemal.

Eserin farklı baskılarındaki yazılar ve şahıslarda birtakım değişiklikler yapılmıştır.(10) Nitekim son baskıda İsmet Bey ile Cevdet Paşa çıkarılıp Sadullah

8) E. Tevfik, Nümune-i Edebiyyat-ı Osmanlyye, 3. bsk., 1st., 1306, s. 243, 244.

9) E. Tevfik, Nümune-i Edebiyyat-ı Osmanlyye, 6. bsk., 1st., 1329, s. 12.

10) Son baskıda 17 edipten 79 örnek metin verildiğini belirleyen Ziyad Ebüzziya, farklı baskılardaki şahıs ve yazılarda yapılan değişikliklere işaret ettikten sonra, bazı yazıların sonraki baskılardan çıkarılış gerekçesi olarak şunları söyler:

Paşa eklendiği için, anılan şahısların sayısı 17 olmuştur. Yine bu baskıda, seçilen şahıslar kendi adları altında önce değerlendirilmiş, sonra eserlerinden örnekler aktarılmıştır. İlk baskıda tamamen aksi bir uygulama görülmektedir. Yani önce seçilen parçalar, sonra "Mülâhaza"lar verilmiştir. Ebüzziya Tefvîk'in söz konusu şahsiyetlerle ilgili "mülâhaza"larında nasıl bir yol tuttuğunu, genel olarak tesbit etmeye çalıştık. Birinci baskıyı esas almak kaydıyla, bunları maddeler hâlinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. Yazarlar genelde örnek tutulabilirlik açısından değerlendirilmiştir. Daha çok tertip, tasvir, tasavvur, muhteva; şekil, dil, üslûp ve özellikle "meslek-i hakikat"e uygunluk yönleri üzerinde durulmuştur. Ebüzziya Tefvîk bunları ise hem genel dil ve edebiyat görüşleri, hem de Nümûne-i Edebiyyât'ın başındaki açıklamaları çerçevesinde değerlendirmiştir (s.23 vd., 210 vd.).

2. Yine aynı ölçülerden hareketle yazarların başarı ve başarısızlıkları, sebepleriyle birlikte belirlenmeye çalışılmış, ilk gerçekleştirdiklerine işaret edilmiştir (s.44-45, 185).

3. Antolojiye alınan şahsiyetler, kimi zaman da içinde yaşadığı toplum şartları ve dönem göz önünde tutularak değerlendirilmiştir. Ancak şahıstan söz edilen yerlerde bile eser ihmal edilmemiştir (s.99-101).

4. Kimi yazarların gerek asrındaki, gerekse Türk edebiyatındaki yerleri tâyin edilmiştir (s.53).

5. Nesir ustalarının hal tercümeleri ve eserleri hakkında genellikle kısa bilgiler verilmiştir (s.60).

6. Yer yer yazarlar arasında mukayeseler yapılmıştır (s.37).

7. Osmanlı nesir ustalarından söz edilirken, kimi zaman yabancı yazarlarla aralarındaki benzerliklere de işaret edilmiştir. Yerleri, ilgi alanları ve başarı durumları bu yolla da ortaya çıkarılmıştır (s.58).

8. Genellikle tanınmış şahsiyetlere yer verilen eserde, bir iki tane de pek tanınmamış yazar görülmektedir (s.62 vd.).

9. Yazarlara farklı oranlarda yer verilmiştir. Bunda, antoloji sahibinin ilgi alanı ve ölçüleri yanı sıra, şahsiyetlerin tanınmışlık dereceleri de rol oynamıştır (s.22-24, 62-63, 125-128, 162-167).

*İlk baskılarda olup da, sonradan çıkarılan yazılar, kısmen Abdülhamid sansürünün endişesiyle, kısmen de esere alınan edibin ilk seçilen parçasına kıyasla daha önemli bir örneğin terdih edilmiş olmasındandır. Sansür endişesiyle ilk baskıda alınmış iken, sonra çıkarılan yazı, Nalima'dan seçilmiş "Hal-i Sultan İ. Osman" parçasıdır. *Bkz. Ziyad Ebüzziya, "Nümune-i Edebiyat-ı Osmanlıye", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yay., c. 7, ist., 1990, s. 94.

10. Şahsiyetlerden söz edilirken bazen, yaşadıkları zamanın hükümdarları, saltanat dönemleriyle birlikte genel olarak değerlendirilmiştir (s.162-163).

11. Bazen antolojiye hangi eserin niçin alındığına dair açıklamalar da yapılmıştır (s.185).

12. Yer yer yazarlarla ilgili rivâyetler de aktarılmış ve değerlendirilmiştir (s.197).

13. Çok yönlü şahsiyetlerin, hem değişik ilgi alanları üzerinde durulmuş, hem de en başarılı yanları belirlenmiştir (s.210-211).

14. Yazarlar hakkında yapılan değerlendirmeler ve verilen hükümler, Ebüzziya'nın ölçüleri çerçevesinde genellikle tutarlı ve isabetlidir.

15. "Mülâhaza"larda Ebüzziya Tevfik'in dil ve üslûbu yer yer değişmekle birlikte, genelde kendi ifadesiyle "meslek-i hakikat"e uygun, anlaşılır ve devrine göre hayli sadedir. Ancak az da olsa bu tür ciddi değerlendirmelere uygun düşmeyen şu gibi ifadelere de rastlanmaktadır: "Alıştık a yine tekrâr ederiz; tezkirenin bir taklîdi gösterilsin, kâtlîbinin elini öpellm..." (s.166).

Bu arada belirtmek gerekir ki, "Âsâr-ı Kemâl, hakıyla taklîd olunur ise edebiyatımızın ikbâl-i istikbâli bu sâyede temin edilmiş olur."(11) diyen Ebüzziya, N. Kemal'e ve eserlerine antolojisinin aşağı-yukarı yarıya yakın kısmını ayırmıştır.

Bu sübjektif değerlendirmesi ve tavrı bir yana, kanaatimizce Ebüzziya Tevfik'in -onca meziyetlere sahip Nümûne-i Edebiyyât'ıyla ilgili olarak-, asıl yerilecek söz ve uygulaması antolojinin son baskısında karşımıza çıkmaktadır. Hatırlanacağı gibi yazar, "Lâhika"da N.Kemaller'den sonra maksadına uygun şahsiyet göremediğini söylemiş, uygulamasını da bu doğrultuda yapmıştı. Halbuki onlardan sonra gelen R.M.Ekrem, Abdülhak Hamid, Süleyman Nazif, Cenap Şehabettin, Ahmet Rasim gibi daha birçok söz ustasının bu antolojiye girebilecek örnek yazıları bulunduğu her halde inkâr edilemez.

Bu genel tanıtma ve tesbitlerden sonra eserin değerlendirmesine geçilebilir.

Herşeyden önce altı baskı yapmış olması, eserin gördüğü ilgiyi yansıtmaktadır.

11) Prof. Kenan Akyüz, "Yeni Türk Edebiyatı", Türk Ans., c. XXXII, Ank., 1983, s. 141.

Ayrıca bir edebiyat tarihçimizin de isabetle belirttiği gibi, "(...) şair tezkirelerinin çerçevesini çok aşan" bu antolojideki Ebüzziya Tevfik'in "(...)yazarlar hakkında verdiği oldukça geniş bilgi; eserlerini, edebî özelliklerini ve hizmetlerini açıklayış ve tahlil tarzı da o devir için tamamiyle yeni"(12) sayılmalıdır.

Diğer taraftan kıymetini korumaya devam eden (13) Nümûne-i Edebiyyât, "birçok yönleriyle Namık Kemal'in tavsiyelerine bağlansa bile, bugün hâlâ yerine yenisi getirilmemiş olan bir kitaptır."(14)

Bütün bunlardan dolayıdır ki, öteden beri, yerli ve yabancı birçok yazar bu antolojinin üzerinde dumuş, genellikle de onu övmüştür.(15)

Kısacası meziyetli kusurlarından çok fazla olan, birtakım yenilikleri içeren ve devrinde hatta günümüzde büyük bir boşluğu dolduran bu eser, her halde bundan sonra da kıymetini korumaya devam edecektir.

12) Prof. Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çılgınları, 4. bsk., Mas Matbaacılık. (Baskı yılı yok.), s. 69.

13) Cemil Meriç, Bu İlike, 4. bsk., ist., 1979, s. 243.

14) Prof. Dr. M. Kaya Bilgeçli, Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II, Erzurum, 1980, s. 163.

15) Görebildiğimiz kadıyla Nümune-i Edebiyyat üzerinde en geniş duran, M. Cl. Huart adlı bir yabancı yazar olmuştur. Bu yazar yer yer değerlendirmeler yapmakla birlikte daha çok eseri tanıtmaya yolunu tutmuş, genelde de E. Tevfik'i ve antolojisini takdir etmiştir. Bkz. M. Cl. Huart, "Nümune-i Edebiyyat (Modèle de Littérature Turque)", Journal Asiatique, Septième Série, Tome XVIII, Paris, Aout-Septembre 1881, s. 267-279.

Bu uzun inceleme ve yukarıda anılanlar dışında antolojiyi öven pek çok kaynaktan sadece birkaçı için bkz. Abdülhalim Memduh, Tarih-i Edebiyyat-ı Osmanîye, ist., 1306, s. 58.; Abdülhak Hamit, Mektuplar I Külliyyat-ı Asar, ist., 1334, s. 46. (dip not:2. Bu dip not Süleyman Nazife ait olmalıdır.); Fuat Köprülü, "Ebüzziya Tevfik Bey", Servet-i Fünun, nu. 1140, 28 Mart 1329, s. 507.; M. Nihat Özön, Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, ist., 1941, s. 348.; Ziyad Ebüzziya, "Nümune-i Edebiyyat-ı Osmanîye", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yay., c. 7, ist., 1990, sfl. 93-94.

Eseri yerler veya ondaki hatalara işaret edenler çok azdır. Mesela bkz. Süleyman Şevket Tanlı, Tarih Boyunca Güzel Yazılar III, ist., 1950, s. 153.; Namık Kemal'in Mektupları c. I, haz. F. Abdullah Tansel, Ank, 1967, s. 425-426.; Ö. Faruk Akün, Namık Kemal'in Mektupları, ist., 1972, s. 276.; A. H. Tanpınar, "Akif Paşa", Edebiyat Üzerine Makaleler, 2. bsk., haz. Dr. Zeynep Kerem, ist., 1977, s. 193.